

Grotere belangstelling behoud cultureel erfgoed

Monumentenzorg in Duitsland

WOLFGANG KARL COHNER | Als gevolg van de staatsrechtelijke verdeling van taken tussen Bondsrepubliek en deelstaten, is monumentenzorg in Duitsland in eerste instantie een zaak van de deelstaten. In de grondwetten van de meeste Duitse deelstaten wordt monumentenzorg tot een overheidstaak gerekend en zijn de bevoegdheden aan het deelstaatsbestuur toegewezen. In sommige deelstaten is monumentenzorg echter een gemeenschappelijke taak van deelstaat en gemeente. Ongeacht de verdeling van bevoegdheden worden monumentenzorgtaken meestal toch door de gemeenten waargenomen.

Belangrijk punt in de cultuurpolitiek | De instandhouding van cultureel erfgoed in de Bondsrepubliek Duitsland is echter ook altijd een belangrijk punt van aandacht geweest in de cultuurpolitiek van de bondsrepubliek. Hiervoor bestaan diverse nationale programma's. Vanwege de staatsrechtelijke regelingen wordt de financiële last hiervoor hoofdzakelijk gedragen door de deelstaten. Daarbij komen nog aanzienlijke middelen van de gemeenten, kerken, stichtingen en particuliere eigenaren van monumenten. De particuliere eigenaren van monumenten worden overigens door fiscale voordelen in zekere mate gecompenseerd voor de extra belastingen.

De juridische basis voor monumentenzorg is in de monumentenzorgwetgeving van de zestien deelstaten geregeld. Hierin worden onder meer voorwaarden voor bevoegdheden, toegang tot monumenten, taken, rechten en plichten van overheid en eigenaar vastgelegd. De deelstaten in het voormalige West-Duitsland hebben in de jaren 1971 - 1980 wetgeving voor monumentenzorg ingesteld. De 'nieuwe' deelstaten hebben dit na de hereniging van Duitsland in de jaren 1990 - 1994 gedaan.

De verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de monumentenzorgwetgeving wordt in de regel gedeeld door een hoogste, hogere en lagere monumentenzorginstanties, die bij de uitvoering van de wetgeving ondersteund worden door professionele monumentenzorginstanties.

De hoogste monumentenzorginstantie in de deelstaten is een verantwoordelijk deelstaatministerie of een regeringsinstan-

Westelijke façade Dominicanerkerk in Landshut | Foto: Michael Naeffler, Landshut

tie, die het professionele toezicht uitoefent over de monumenteninstanties die daaraan rapporteren.

In de wetgeving voor monumentenzorg van de deelstaten wordt steeds uitgegaan van één centrale hogere instantie voor monumentenzorg die zowel bouwkundige als archeologische monumentenzorg omvat of van twee verschillende monumentenzorginstanties. Een voor monumentale gebouwen en de andere voor archeologische locaties. Deze hogere instantie is eq. verantwoordelijk voor alle vakgerichte kwesties betreffende monumentenzorg en richten zich uitsluitend naar de instructies van de hoogste monumentenzorginstantie. De taken van deze vakinstanties bestaan vooral uit het verstrekken van professioneel advies aan lagere monumentenzorginstanties en eigenaren, alsmede het opstellen van expertiserapporten voor alle kwesties inzake monumentenzorg. Als verantwoordelijke instanties voor openbare belangen vertegenwoordigen zij de belangen van de monu-

Ontgraven materiaal in het middenschip Dominicanerkerk onder het schutdak |

Foto: Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege

mentenzorg bij alle openbare planningsbeslissingen en bouwmaatregelen. In een aantal deelstaten zijn zij ook verantwoordelijk voor het bijhouden van monumentenlijsten.

In deelstaten met een meerlaagse bestuursopbouw hebben de hogere monumentenzorginstanties (districtsbesturen) het professionele en juridische toezicht op de lagere monumentenzorginstanties die onder hen ressorteren. De lagere monumentenzorginstanties (districten, gemeenten) voeren lokaal de desbetreffende wetgeving van de deelstaten inzake monumentenzorg uit. Daarmee zijn zij het aanspreekpunt voor aanvragen, verzoeken, protesten etc. De details over de taken van deze instanties zijn ontleend aan de wetgeving betreffende monumentenzorg van de deelstaten.

De overige spelers op het Duitse monumentenveld |

Naast de wettelijk geregelde instanties zijn er nog meer organisaties die zich inzetten voor monumentenzorg. Een overzicht.

De vaste vergadering van ministers voor onderwijs en cultuur ('Konferenz der Kulturminister - KMK') van de deelstaten moet invloed uitoefenen op de coördinatie in organisatie- en bestuurskwesties. Vertegenwoordigers van de deelstaatministeries houden zich bezig met kwesties van algemeen belang met betrekking tot monumentenzorg.

Het Duitse 'Nationalkomitee für Denkmalschutz' (nationaal comité voor monumentenzorg), in 1973 ter voorbereiding op het Europese Monumentenjaar 1975 opgericht, heeft als taak de belangen van de monumentenzorg op de diverse politieke terreinen te bevorderen. Naast uitgebreide P.R.-activiteiten zet dit comité zich vooral in voor de bevordering van de algemene juridische voorwaarden voor monumentenzorg.

In de vereniging van monumentenzorg in de deelstaten ('Verband der Landesdenkmalpfleger') zijn medewerkers van de monumentenzorginstanties in de deelstaten vertegenwoordigd. Het doel is uitwisselen van professionele ervaring, bevorderen van verdere ontwikkeling en formuleren van standpunten over principiële kwesties met betrekking tot monumentenzorg (met als zwaartepunt de zorg voor monumentale gebouwen).

De vereniging van deelstaatarcheologen ('Verband der Landesarchäologen') heeft dezelfde taken als de vereniging van monumentenzorg in de deelstaten, maar dan op het gebied van de archeologische monumentenzorg.

De werkgroep 'Kommunale Denkmalpflege' van de 'Deutsche Städtetag' (vergadering van afgevaardigden uit de steden) herbergt de vakmensen van de laagste monumentenzorginstantie van de lidsteden. Het secretariaat hiervoor wordt gevoerd door de 'Deutsche Städtetag' in Keulen.

Het 'Deutsche Nationalkomitee ICOMOS' is de Duitse afdeling van deze wereldwijde interdisciplinaire vereniging voor vakkwesities op het gebied

van monumentenzorg. Projecten van dit comité worden financieel gesteund door de gevolmachtigden van de 'Bundesregierung für Kultur und Medien' (bondsregering voor cultuur en media - BKM). Het secretariaat is gevestigd bij het 'Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege' in München, de overheidsinstantie voor monumentenzorg van de vrijstaat Beieren.

Ook particuliere organisaties actief |

Monumentenzorg wordt in Duitsland ook begunstigd door talrijke openbare en particuliere stichtingen, waaronder in het bijzonder een aantal, dat in het gehele land actief zijn. Enkele voorbeelden:

De 'Deutsche Stiftung Denkmalschutz - DSD' (Duitse stichting voor monumentenzorg), in 1985 opgericht op initiatief van het nationale comité voor monumentenzorg met als opdracht, in aanvullende financiële middelen in te zetten voor het redden van cultuurmonumenten die anders verloren zouden gaan.

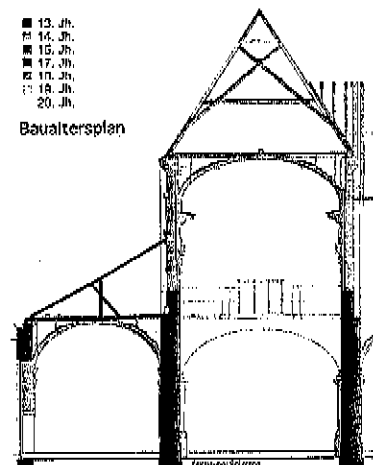
De 'Deutsche Bundesstiftung Umwelt - DBU' (Duitse federale stichting voor het leefmilieu), heeft sinds 1991, door het ondersteunen van projecten met een modelkarakter, wezenlijk bijgedragen aan de instandhouding van monumenten in Duitsland.

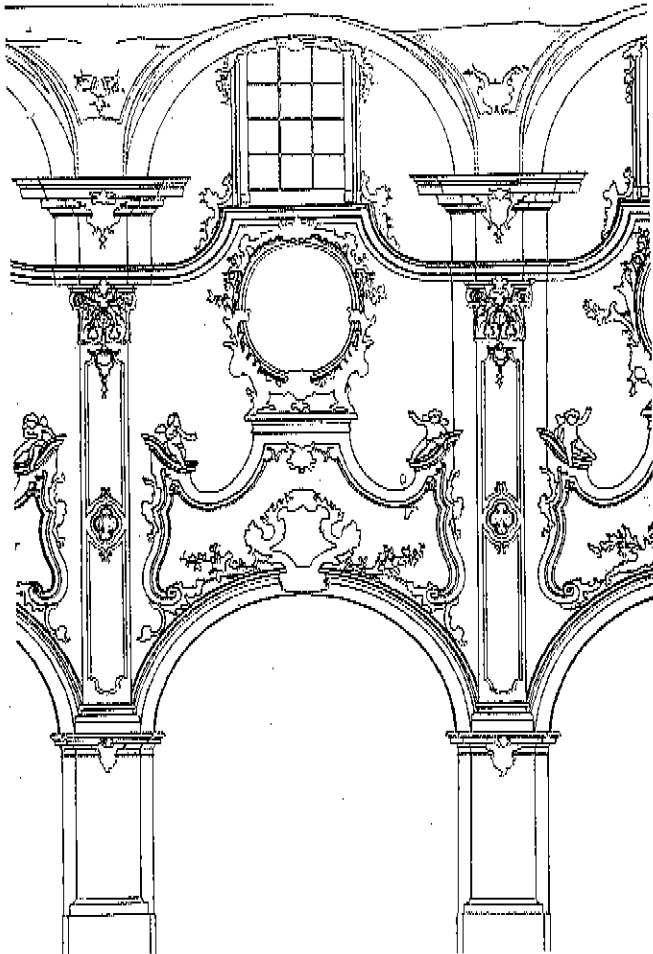
De 'Bund Heimat und Umwelt (BHU)' werd in 1904 in Dresden opgericht als overkoepelende organisatie over de nationale verenigingen van georganiseerde burgerlijke betrokkenheid bij monumentenzorg in de deelstaten. Het is één van de oudste burgerbewegingen van Duitsland en zet zich in voor de instandhouding van het materiële en immateriële culturele erfgoed en voor het behoud van cultuurlandschappen in Duitsland.

Weergave diverse bouwperiodes met voorbeeld

van de oorspronkelijke beschildering | Foto:

Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege

Hoge muur van de Dominicanerkerk met voorbeeld van de oorspronkelijke beschildering | Foto: Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege

Monumentenzorgprocedures

variëren | De monumentenzorgprocedures verschillen per deelstaat. In de vrijstaat Beieren bijvoorbeeld worden monumentale en archeologische monumenten door het 'Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege' (dat rapporteert aan het verantwoordelijke Beierse staatsministerie) in samenwerking met de desbetreffende gemeente op de monumentenlijst geplaatst. In elke deelstaat wordt een dergelijke 'monumentenlijst' bijgehouden. Er is niet vanzelfsprekend een verband tussen de opname op een monumentenlijst van landschappen, bouwkundige en archeologische monumenten en de bescherming ervan. In een aantal deelstaten heeft opname op de monumentenlijst slechts een declaratoire werking. De beschermingsbepalingen van de wet gelden dan voor alle gebouwen, historische of archeologische plekken of objecten die voldoen aan de wettelijke definitie van 'monument', ongeacht of ze op de lijst zijn opgenomen. In andere deelstaten heeft de monumentenlijst een constitutieve (rechtgevende) werking: alleen de op de monumentenlijst opgenomen gebouwen worden beschermd.

De Dominicanerkerk in Landshut | Bij een restauratie wordt van de instanties voor monumentenzorg van de deelstaten vereist dat ze medewerking verlenen, o.a. met gebruikmaking van hun wetenschappelijke en technische kennis. Hieronder een voorbeeld uit de voormalige hertogstad Landshut, district Niederbayern, in de vrijstaat Beieren: De Dominicanerkerk St. Blasius heeft zijn respectievelijke eigenaren al herhaaldelijk zeer aanzienlijke onderhoudskosten bezorgd. Volgens de eerste meldingen van schade aan het gebouw die zijn overgeleverd uit 1574 gaven de van zogenaamde monniks- en nonnenpannen voorzien daken voortdurend reden tot klagen en waren er grondige reparaties aan de dakconstructie nodig.

Als gevolg van de secularisatie in de 19de eeuw waren kloostergebouwen en kloosterkerken inmiddels eigendom van de staat geworden, was de 'Landesuniversität' ingesteld en lag er in 1828 een kostenraming voor het opnieuw dekken van de noordelijke helft van het dak van de kerk. In de periode tussen 1849 en 1856 was dezelfde maatregel (weer of nog steeds?) gepland. In 1861 ging de discussie over dezelfde schade aan de zuidkant, en in 1880 werd het zuidelijke zijschip met platen afgedekt. In 1890 kreeg het middenschip nieuwe dakpannen, die bij de renovatie in 1970 behouden bleven. De werkzaamheden aan de dakbedekking gingen steeds weer gepaard met timmerwerkzaamheden in de dakstoel. Nadat de mogelijke gevaren van boven af met de dakversterking en nieuwe dakbedekking in 1970 waren ingedamd, bleken aan het eind van de jaren 80 nieuwe gevaren in de fundering te schuilen. Onderzoek toonde aan dat er, evenals eerder bij de St. Martinuskerk, de St. Jodokkerk en de St. Nicolaaskerk, sprake was van een fundering op palen, waarvan de koppen vanwege de dalende grondwaterspiegel weggerot waren. Uit het schadebeeld bleek dat er drastische maatregelen nodig waren die ook van invloed zouden zijn op het zo waardevolle interieur. De beschildering in het gebouw waren ietwat vervuild maar moesten wel behouden blijven. Alleen beschadigingen van wand- en stucoppervlakken, als gevolg van de statische funderingswerkzaamheden, worden bijgewerkt. De werkzaamheden in de dakconstructie zouden lokale afschermingen van de plafondschilderingen noodzakelijk kunnen maken. Hiervoor moesten de gewelven ter plekke van steigers worden voorzien. Een speciale problematiek kwam voort uit de originele altaren die in principe onbeschadigd behouden zijn gebleven. De beide zijaltaren bij de ingang tot het priesterkoor moesten echter vanwege de statische ingrepen worden gedemonteerd en worden opgeslagen. De als gevolg daarvan ontstane schade moest bij de wederopbouw door gespecialiseerde restaurateurs deskundig worden hersteld. De statische verbeteringen van de fundering vereisten het demonteren van de aanwezige zetels. Vanwege de uitstekende kwaliteit van alle inrichtingsstukken was het voor alle werkzaamheden absoluut vereist dat gespecialiseerde restaurateurs voor de specifieke disciplines zouden worden ingehuurd.

'De gotische basis stootte als het ware de barokke schaalconstructie af'

Vandaag de dag is duurzaamheid een normale eis. Of Johann Baptist Zimmermann zich daaronder iets had kunnen voorstellen, is een vraag die wel altijd onbeantwoord zal blijven. In een bouwproces zou men hem echter niet kunnen verwijten dat hij de catastrofale effecten van de Pinksterwatersnood van 1999 had moeten voorzien. Hierdoor steeg het grondwater, waardoor de toch al precare funderingssituatie onverwacht dramatische vormen aannam. De barokke schaalconstructie van Zimmermann barste, brokkelde af en werd -zo leek het wel- door de

gotische basis afgestoten. Een proces dat nog versneld werd door de snelle, welhaast geïmproviseerde, werkmethode die Zimmermann had toegepast. Dit schadebeeld deed het tot dusver gevolgde restauratieconcept van zeer gematigde interventies weliswaar niet helemaal teniet, maar zorgde wel voor een aanzienlijke toename van de omvang van de maatregel en maakte met name de restauratiewerkzaamheden voor de muren een stuk gecompliceerder.

Na de reparaties aan de wanden volgden de vooral conserverende werkzaamheden aan de altaren. Parallel aan de statische maatregelen vond de reparatie van de draagconstructie plaats, waarbij speciale waarde werd gehecht aan het zo veel mogelijk behouden van de historische constructie. Tegelijkertijd werden de zuidelijke gevel en de buitenbouw van het priesterkoor gerepareerd.

Nieuwe glans was geen doelstelling |

Deze maatregelen vereisten een intensieve betrokkenheid van het Landesamt. Naast het Gebietsreferat Niederbayern, ondersteund door de eigen barokspecialisten, werden ook de afdeling bouwonderzoek en de afdeling archeologie ingezet. Tevens werd een speciaal beroep gedaan op de adviescompetentie van de restauratieateliers van het Landesamt omdat men - vanwege het respect voor de historische betekenis van het complex en om financiële middelen uit te sparen - via uitgebreide besprekingen een concept wilde vinden dat recht zou doen aan de complexe uitgangssituatie en aan de verwachtingen die de verantwoordelijken voor de maatregel en de overheid aan het succes van een dergelijke restauratie hadden verbonden. Bij voorbaat stond al vast dat conservering en reparatie van het geheel niet een 'nieuwe glans' tot doel kon hebben, maar er toe moest leiden dat de totale ruimte een prettige, uitgebalanceerde oude uitstraling had. Een zeer behoedzame omgang met de wandafwerking en inrichting was daarom geboden. De restauratieateliers van het Landesamt vormen min of meer de tweede pijler van de zorg voor kunstmonumenten en worden geconfronteerd met een breed scala aan uitdagingen dat de diverse monumentale objecten bieden, van de vasa sacra van de kerken en de zeer uitgebreide verzorging van kunstmonumenten tot de ramen en wandconstructies van vakwerkhuisen. De competentie en kennis op het gebied van materialen en technieken worden door het praktische werk aan objecten van grote kunsthistorische waarde op speciale restauratieproblemen steeds up-to-date gehouden. De zeer praktijkgerichte activiteit van de ateliers wordt ook lokaal toegepast in adviezen voor de zorg voor de objecten. Vooral de Dominicanerkerk maakt nog eens duidelijk wat deze ateliers te bieden hebben met hun disciplines wandbeschildering, sculpturen, beschilderingen en meubilair. Zij waren zij zeer intensief betrokken bij deze restauratiemaatregel. Gezamenlijk met de uitvoerende kerkschildersbedrijven Preis und Preis en Joh. Geitner en de restaurateurs Fa. Zenger und Porst (frescorestauratie), St. Cafaggi (altaren en altaarbeschilderingen), Fa. Th. Schoeller (dakstoel), Arbeitsgemeinschaft Meiler, Pupich, Leonhardt met M. Pfeifer en Joh. v. Miller (toegangsdeuren en kansen-trap) spanden zij zich in om een optimaal resultaat te realiseren. Met name de probleemgerichte open samenwerking

Maria-altaar, God de Vader, voor restauratie | Foto: Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege

Maria-altaar, God de Vader, na restauratie | Foto: Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege

met deze ondernemingen is het vermelden extra waard. Nu het totale project is afgerond kunnen de vrijstaat Beieren, de regering van Niederbayern, het Staatliche Hochbauamt Landshut en het Beierse Landesamt für Denkmalpflege blij zijn met het succes van de binnen slechts twaalf jaar geconcentreerde, probleemgerichte samenwerking aan dit opvallende sacrale bouwwerk en kunnen ze het gebouw weer aan het publiek teruggeven in het besef dat er voor het eerst in de geschiedenis van het monument een daadwerkelijk duurzame renovatie is uitgevoerd.

**BAYERISCHES LANDESAMT
FÜR DENKMALPFLEGE**

Wolfgang Karl Göhner is regeringsdirecteur bij het Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege te München. Meer informatie: wolfgang.goehner@blfd.bayern.de